

Summary

From Epistolaric Heritage of Professor Mykolas Biržiška

Silvija STAKULIENĖ

Heritage of professor Mykolas Biržiška (1882-1962), coming of the famous in Lithuania Biržiškos family, is preserved in the manuscripts divisions of Lithuanian libraries. During the years of Independence M. Biržiška was noted as a public activist, historian of Lithuanian literature, scientist and politician, signatory of the Independence statement of February 16, 1918, professor and rector of Vilnius (1940-1944) and Kaunas (1925-1926) universities. Professor has written over 30 books and brochures, announced more than 8000 articles. In 1944, M. Biržiška emigrated to the West. Since 1949 and to the very end of his life he resided in the United States. The article presents only a small part of this epistolaric heritage preserved at the manuscripts

divisions of the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania and the Library of the Academy of Sciences. From the abundance of letters the year 1942 (January - May) was chosen, when professor Mykolas Biržiška was a rector of the Vilnius University (1940-1944). It is a rather scanty investigated period in Lithuania - a white page of our culture. From the professor's letters to his brother Vaclovas a complicated period of occupation of the Vilnius University is revealed, disclosing the intriguing historical and private life details, a whole layer of the history of culture: a period from the life of the Vilnius University Library, when its rector Mykolas Biržiška had to make a decision regarding appointment of the director of the Library.

BIBLIOGRAFIJOS TERMINIJOS KLAUSIMU

Osvaldas JANONIS

Vilniaus universiteto Bibliotekininkystės katedra, Saulėtekio al. 9, 2054 Vilnius, el. paštas: janonis@kvb.lt

Esminių bibliografijos lietuviškosios terminijos norminimo pokyčių įvyko XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje - dešimtojo pradžioje, kai pasirodė pirmieji „Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodyno“ sąsiuviniai. 1990 metais išleistas pirmasis sąsiuvinis, skirtas katalogavimo ir katalogų bei kartotekų sistemoms terminams¹, o 1994 metais trečiasis sąsiuvinis „Bibliografija“².

Iki šiol su žodynu susijusiais klausimais spaudoje rašė jo autorė ir redaktorių kolegijos nariai J. Čepytė ir S. Keinys (specialusis redaktorius). V. Černauskaitė analizavo termino „bibliografija“ norminimo problemas³. J. Čepytė kėlė bibliografijos ir gretimų sričių terminijos santykio klausimą⁴. Kai kuriuos bibliografijos terminus savo straipsniuose gvildeno L. Buckienė, D. Kastanauskaitė, N. Kolesinskienė, R. Varnienė. Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminijos tyrimo ir norminimo raidą nagrinėjo V. Rimša⁵. S. Keinys rašė bendraisiais terminijos norminimo klausimais. Jis žodyno įžanginiame straipsnyje⁶ atkreipė dėmesį į besaikį būdvardžių paplitimą bibliografijos terminuose, kitus terminijos tvarkymo aspektus.

Šiandien pildosi specialiojo redaktoriaus prognozė. Jis rašė „nereikėtų manyti, kad lietuviškoji bibliotekininkystės [ir bibliografijos - O.J.] terminija dabar jau bus sutvarkyta galutinai, kad visi teikiami terminai tuoj pat prigis, kad atcityje nieko čia nebereikės daryti, tikslinti, tvarkyti“⁷. Iš tiesų, praėjus septyneriems metams po sąsiuvinų pasirodymo matyti, kad dalis taisyčių bemat prigijo. Gerokai sumažėjo nepagrįstų būdvardžio vartojimo bibliografijos terminuose atvejų. Rečiau literatūroje beaptikis terminų, kurių sandaroje vienu metu yra žodžiai „informacinis“ ir „bibliografinis“. Tačiau kai kurių žodyno sudarytojų sprendimų ir rekomendacijų nepaisoma, ir ne tik iš blogos valios. Spaudoje ir bibliografų kalboje taip pat greitai prigijo ir neteiktini terminai (pavyzdžiui, *perspektyvioji bibliografija*, *retrospektyvioji bibliografija*, *retrospektyvioji bibliografinė paieška*, *rekomenduojamoji bibliografija*, *rekomenduojamasis bibliografinis informavimas* (turi būti: *perspektyvinė*, *retrospektyvinė*⁸, *rekomendacinė*).

Šio straipsnio tikslas - atkreipti būsimojo suvestinio „Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodyno“ sudarytojų dėmesį į būtinumą dar kartą grįžti prie kai kurių terminų ir jų apibrėžimų, gerokai atnaujinti žodyno vardyną.

Jau daugelį dešimtmečių bibliografijos moksle nesutariama esminiu klausimu, kas gi yra bibliografija (nuo jo sprendimo priklauso visa bibliografijos terminų sistema). Žodyno autorė pakoregavo dokumentografinės koncepcijos bibliografijos sampratą.

Jos teigimu, bibliografija yra mokslo ir praktikos sritis, apimanti bibliografinės informacijos apie dokumentus rengimą, teikimą ir tyrimą (plg.: bibliografija - tai veiklos sričių [mokslinės, bibliografinės praktinės, vadybinės ir mokomosios - O.J.] sistema, garantuojanti bibliografinės informacijos funkcionavimą visuomenėje). Naujajame apibrėžime nelieta vietos bibliografų rengimo sistemai, nes čia bibliografinė informacija nerengiama. Į jos tiesioginių tikslų sąrašą neįeina ir bibliografinės informacijos teikimas, ir tyrimas. Labiausiai nesuprantama, kodėl mokslinės veiklos objektas bibliografijoje apribojamas tik bibliografinė informacija.

Remdamiesi naujuoju apibrėžimu pabandykime atskleisti bibliografijos rūšies *abėcėlinė bibliografija* turinį. Žodyne teigiama, kad abėcėlinė bibliografija - tai bibliografija [t.y. mokslo ir praktikos sritis, apimanti bibliografinės informacijos apie dokumentus rengimą, teikimą ir tyrimą], turinti informuoti apie dokumentus, kurių bibliografiniai įrašai išdėstomi pagal abėcėlę; aiškiai matyti, kad pirmoji ir antroji dalys prieštarauja viena kitai. Iš tiesų abėcėlinė bibliografija tėra bibliografijos priemonė, o ne bibliografijos rūšis. Iki šiol teorinėje literatūroje buvo bandoma (ir gana sėkmingai) nubrėžti ribą tarp bibliografijos, kaip mokslo ir praktikos srities, rūšies ir vieno iš jos daugelio rezultatų - bibliografijos priemonės - rūšies. Taigi ne bibliografijos, o bibliografijos priemonės rūšimis laikytina vadinamoji abėcėlinė, anotacinė, antrinė, chronologinė, dalykinė, išsamioji, jungtinė, kolektyvo, kompiuterinė, natų, operatyvioji, pirminė, referatinė, sisteminė, suvestinė, topografinė ir vidinė (dokumento) bibliografija. Beje, pateiktasis „bibliografijos rūšies“ (p. 27) apibrėžimas vienodai tinka ir bibliografijai, ir bibliografijos priemonei. Iš jo lieka neaiškūs bibliografijos rūšies kriterijai. (Beje, nepavyko aptikti terminų „bibliografijos priemonės tipas“ ir „bibliografijos priemonės žanras“).

Manytume, kad dabar yra sąlygos patikslinti ir *valstybinės, nacionalinės (tautinės) bibliografijos* apibrėžimus⁹.

Tarp bibliografijos rūšims skirtų terminų aptinkame naujadarą *eksterioriką*. Jo atsiradimo šaltinis toks. Rusiškajame bibliotekininkystės terminų žodyne¹⁰, straipsnyje apie nacionalinę bibliografiją, apibūdinant eksterioriką atsirado korektūros klaida. Jame eksteriorika pavadinta *eksteriorika*. Nors žodyno recenzijoje ši klaida buvo atitaisyta, „naujadaras“ pasiekė lietuviškąjį terminų žodyną. Jame teigiama, kad vietoj termino *eksteriorikos bibliografija* ir reikėtų vartoti terminą *eksteriorinė bibliografija*. Pastarasis nėra tinkamas. Žodis „teritorija“ labai neapibrėžtas ir gali reikšti smulkia vietovę (kaimą, rajoną), visą valstybę ar net

didesnę teritoriją, o eksteriorika vadinami dokumentai, savo turiniu (kai kuriose šalyse - ir autoryste bei kalba) susiję su viena valstybe, išleisti už jos ribų. Eksteriorikos terminas pakankamai plačiai paplitęs Lietuvoje ir užsienyje¹¹ ir, kol neturime alternatyvaus lietuviško termino, gali būti vartojamas. Jis kildinamas iš lotynų kalbos žodžio *exterior* - išorinis. Čia verta prisiminti, kad kai kurie autoriai eksteriorikai siūlė ir ekstrapolikos terminą, tačiau jis nepriėjo (žodyne jį vertėtų nurodyti, nes vienu metu literatūroje buvo vartojamas).

Neįmanoma sutikti su siūlymu atsakyti *šalityros bibliografijos* termino ir vietoj jį įvesti *šalies bibliografijos* terminą. Analogiškų *krašto bibliografijos* ir *kraštotyros bibliografijos* terminų santykį autorė suprato teisingai. *Šalies bibliografijos* terminas reiškia vienos ar kitos šalies bibliografiją apskritai, o *šalityros bibliografijos* - tik vieną jos rūšį, kurios tikslas informuoti apie dokumentus, turiniu susijusius su tam tikra šalimi. Jeigu žodyje „šalityra“ yra darybos klaida, ją būtina pataisyti.

Lituanistikos bibliografija žodyne aiškinama kaip bibliografija, turinti informuoti apie dokumentus, turiniu, autoriumi, kalba ir (ar) parengimo ar išleidimo vietos atžvilgiu susijusius su Lietuvos valstybe ir kultūra (p. 53). Kitaip sakant, tai yra valstybinė bibliografija plius lituanika. Apibrėžimas neatitinka žodžio „lituanistika“ nei siaurosios (mokslas, tiriantis lietuvių kalbą, literatūrą ir tautosaką), nei plačiosios (mokslinių žinių apie Lietuvą ir lietuvių tautą) reikšmės. Matyt, jį lėmė Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos buvusio Lituanistikos skyriaus fondų komplektavimo principai.

Žodyne pateiktasis terminas *bibliografijos žinios* tereičia tik „bibliografijos reiškinį pažinimo, mokėjimo turinį“ (p. 30). Naujojoje kognitografinėje bibliografijos koncepcijoje ši sąvoka turi kitą turinį, ir jį tai reikia atsižvelgti.

Tikslintinas termino *bibliografinės paieškos šaltiniai* rusiškasis atitikmuo (*справочно-библиографический аппарат библиотеки*). Tvirtinama, kad tai „informaciniai leidiniai, bibliografijos priemonės, iš kurių imama bibliografinė paieška reikalinga informacija“. Tačiau reikia ir termino, kuris apimtų ne tik informacinius leidinius ir bibliografijos priemones, bet ir žinybinius leidinius, iš kurių imama informacija ir faktografinė paieška. Praktikoje (biblotekų darbe, dėstymo procese) tvirtai įsigalėjo tikslesnis ir neprickaištingos darybos terminas *bibliotekos informacijos paieškos priemonių sistema*.

Terminas *bibliografijos priemonė* (p. 75) apibrėžtas tik kaip tam tikru pavidalu pateikti sutvarkyti bibliografiniai įrašai. Tai iš tiesų svarbi, tačiau tik bibliografinio aptarnavimo priemonė. Jeigu bibliografiją suprantame kaip mokslo ir praktikos sritį (p. 20), tai, be jokios abejonės, šis terminas turi apimti visas šio mokslo ir praktikos naudojamas priemones, tarp jų bibliografinį metodą, renginį, kuriuo ugdoma informacijos vartotojų bibliografinė kultūra, ir t.t. Taigi jau daugelį metų nepavyksta rasti apibendrinančio termino, kuris reikštų tik bibliografijos sąrašą, bibliografijos rodyklę, bibliografinę apžvalgą.

Terminų *bibliografinis sąrašas* ir *literatūros sąrašas* (bei analogiškų terminų ... *rodyklė*, ... *apžvalga*) pateikimo forma rodo, kad jie yra sinonimai. Tačiau šios dvi terminų grupės pagal savo abstrakcijos lygį priklauso skirtingoms grupėms. *Bibliografijos sąrašas* reiškia nebūtinai literatūros, bet ir garso, vaizdo ir pan., dokumentų sąrašus. Jie į literatūros sąvoką netelpa. Žodyną dar

galima praturtinti terminais, skirtais bibliografijos priemonių žanrams (pavyzdžiui, nėra termino *žymių datų kalendorius*, o tokia bibliografijos priemonė naudojama žurnale „Tarp knygų“).

Tikslintinas termino *bibliografijos priemonės apimtis* apibrėžimas. Ją matuoti galima ne tik bibliografinių įrašų skaičiumi, bet ir autonniais ar spaudos lankais, puslapiais.

Spaudoje jau ne kartą buvo taisytas terminas *bibliografinė retenybė*. Dokumentas, išlikęs arba išleistas mažu egzempliorių skaičiumi, vadinamas tiesiog retenybė. Jis su bibliografija tiesioginio ryšio neturi (bibliografai paprastai apie jų egzistavimą žino).

Per siaura pateiktoji *bibliografijos vadybos* samprata. Ji apima tik bibliografijos darbo vadybą. Į šio bibliografijos mokslo skyriaus kompetenciją įeina ir bibliografijos mokslo tiriamojo darbo bei bibliografų rengimo vadybinė problematika.

Labai vertingos žodyne pridėtos pagalbinės terminų kitomis kalbomis rodyklės. Kadangi verčiamųjų bibliografijos žodynų neturime, jomis mokslo darbuotojai, praktikai, studentai naudojami kaip tokiais žodyniais. Tačiau jos gerokai tobulintinos. Tautinės terminijos kūrėjai turi būti labai atidūs kitų tautų terminijai. Pateiktieji rusų terminai ar pažodiniai, kartais klaidingi vertimai gerokai sudarė rusiškųjų bibliografijos terminų sistemą. Čia reikėtų pasergėti tuos kalbininkus, kurie ir iš terminijos norminimo „daro“ politiką. Jeigu Rusijos bibliografijos moksle egzistuoja kokia nors sąvoka, ji turi turėti ir lietuvišką atitikmenį. Žvilgsnis į rusų terminiją nėra atsitiktinis, juolab kad ji yra viena labiausiai išsivysčiusių pasaulyje.

Rusiškųjų terminų rodyklėje trūksta gausybės terminų, kurių nebuvimas tarsi rodo, kad rusai savos terminų sistemos neturi. Aišku, kad tai netiesa. Nerastų terminų sąrašą pateikiame toliau (tikrinant terminus ir šiame sąrašė, ir žodyne reikia būti itin atidiems, nes yra keletas abėcėlinio grupavimo klaidų, pavyzdžiui, *специализированный реферат* įrašytas po termino *справочно-библиографическое обслуживание*. Pasitaiko ir į rodyklę neįtrauktų, bet žodyne esančių terminų, pavyzdžiui, *международная библиография, частное библиографоведение*. Abėcėle pažėista ir pačiame žodyno tekste: 131-133 turi būti po 114 termino. Tai: *библиографические средства, библиографический метод, библиографическое дело, государственный библиографический центр, децентрализация библиографической деятельности, книжная палата, централизация библиографической деятельности*. Nerandame dalies bibliografijos rūšių terminų (*библиография второй степени, популярная библиография, управленческо-вспомогательная библиография*). Gerokai susiaurintas ir terminų, skirtų bibliografavimui, atspindėjimas. Nepavyko aptikti tokių terminų: *библиографическая обработка, библиографическая систематизация, библиографическое выявление, библиографическое свертывание документов, общий библиографический анализ, планирование библиографического пособия, ретроконверсия*. Beje, terminas *типичная библиографическая атранка* verstinas į rusų kalbą ne *качественный, о содержательный библиографический отбор* (p. 63). Rusiškų terminų sąrašė trūksta ir kai kurių plačiai vartojamų bibliografinio aptarnavimo terminų: *библиографическая потребность, библиографическая рекомендация, библиографическое общение, библиографическое разыскание, библиографическое сообщение, массовая библиографическая информация, фонд*

выполненных библиографических справок ir kt. Terminas *библиографическая справка* klaidingai išverstas rusų kalboje nevartojamu terminu *ответ на библиографический запрос*. Čia nevartinsime gausybės rusiškų terminų, skirtų bibliografijos produkcijai, nes jų pagal autorės sumanymą neturėtų būti (jie pakęisti bibliografijos rūšies terminais). Tačiau šitaip koreguoti rusiškąją terminiją, mūsų manymu, netęisinga.

Šių cilučių skaitytojui vis tiek gali kilti klausimas, kodėl čia tiek dėmesio skiriama rusiškajai bibliografijos terminijai ir kodėl ji ginama. Pirma, suradus jos spragas galima aptikti ir lietuviškų terminų praleidimus. Antra, reikia turėti omenyje tai, kad daugelį dešimtmečių mūsų bibliografijos mokslui ir lietuviškajai terminijai tiesioginės ir lemiamos reikšmės turėjo rusų bibliografijos mokslas (į lietuvių kalbą buvo verčiami valstybiniai terminų žodynai, naudojamosi rusų metodine ir mokomąja literatūra ir t.t.; dalį mūsų mokslo darbuotojų parengė Rusijos aukštosios mokyklos, studentai mokęsi iš rusiškų bibliografijos vadovėlių). Tiems, kurie šiandien beatodairiškai ragina persiorientuoti į Vakarus, verta užduoti klausimą: o kioje pasaulio valstybėje bibliografijos mokslas, ypač bibliografijos teorija yra pasiekusi aukštesnį išsivystymo lygį nei rusų. Mūsų mokslininkai ir toliau remsis rusų bibliografijos mokslo laimėjimais, todėl ir tam tikra paralelė tarp lietuviškosios ir rusiškosios terminijos pateisintina ir duoda gerų vaisių.

Matyt, gana įspūdingas būtų ir angliškų bei vokiškų terminų sąrašų analizės rezultatas. Čia galima atkreipti dėmesį į kai kuriuos spaudoje jau akcentuotus neteisingsus angliškuosius atitikmenis. Terminas *библиографическая апзвалга* verčiamas ne *bibliographic survey*, o *bibliographic review*. *Bibliographic search* ir *bibliographic retrieval* nėra sinonimai. Pirmojo rusiškas atitikmuo yra *библиографическое разыскание* (jo žodyno rusiškųjų terminų sąrašė nėra). Tuo tarpu *библиографическая паслауга* ne tik *bibliographic service*. Amerikiečių literatūroje dažniau vartojamas *bibliographic turn* terminas. Netikslus ir *библиографическая информация* (p. 37) atitikmuo (turi būti: *provision of bibliographic information*). Pastabų nusipelnė ir terminų *šakinė bibliografija* ir *teminė bibliografija* angliškieji atitikmenys (turi būti: *subject bibliography*) *Topical bibliography* angliškoje literatūroje neaplinkamas¹².

Tenka apgailestauti, kad „Bibliotekininkystės ir bibliografijos

terminų žodyne“ nepateikiami terminų atitikmenys prancūzų kalba. Ypač jų poreikį jaučia šią užsienio kalbą besimokantys studentai.

Žodyno suvestiniame tome turėtų būti pateikti lietuviškieji kompiuterinio katalogavimo, kompiuterinių bibliografinių ir autoritetinių įrašų, mašininų formatų (ypač UNIMARC) terminai (*basic level national bibliographic record, bibliographic entity, main bibliographic entry, ISBD data elements* ir daugybė kitų). Daug šioje srityje dirba Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras, dalis terminų jau vartojami „Bibliografijos“ mokslo darbuose, ISBD, UNIMARC ir kitų norminių dokumentų vertimuose.

Spaudoje jau keletą kartų buvo keliamas Lietuvos standarto, skirto bibliografinio įrašo terminams, atnaujinimo, papildymo kompiuterinio katalogavimo terminais klausimas.

Į žodyno suvestinį tomą turėtų pateikti visi svarbiausi „Funkcinių reikalavimų bibliografiniam įrašui“ („Functional requirements for bibliographic records“) terminai. reikia surasti lietuviškus terminus, susijusius su elektroninių išteklių bibliografiniu aprašu.

Terminų žodynas turėtų plačiau apimti ir pasenusius, vartotus, bet neprijusius terminus. Tai reikalinga ne tik studentams, skaitantiems senesnių metų mokslinę literatūrą ir bibliotekininkystės periodiką, bet ir daugeliui specialistų. Tarp tokių terminų norėtųsi matyti *patriotikos bibliografijos* terminą, kurį pirmasis berods ėmė vartoti Vilniaus universiteto dėstytojas V. Lyrovas.

Nerandame ir šiandien labai paplitusio seno *repertuarinės bibliografijos* termino apibrėžimo. Kadangi terminas *spaudos repertuaras* kalbininkų taisydas į *spaudos visetą*, matyt, ši bibliografijos rūšis turėtų vadintis *visetine bibliografija*. Šiandien pribrando būtinybė spręsti bibliografijos, bibliotekininkystės ir informacinės veiklos lietuviškųjų terminų sistemos integravimo klausimą, labiau atsižvelgti į Tarptautinės standartizacijos organizacijos teikiamus šių sričių terminų standartus (pavyzdžiui, ISO 5127 „Dokumentacija ir informacija. Žodynas“).

Taigi Lietuvos bibliografai tikisi, kad „Bibliotekininkystės ir bibliografijos žodyno“ suvestiniame tome ras visus jiems reikalingus terminus, kad sąsiuvinuose skelbtų terminų apibrėžimai bus pakoreguoti, o vardynas gerokai atnaujintas.

¹ Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodynas. Sąs. 1. Katalogavimas. Katalogų ir kartotekų sistema / [sudarė Nijolė Kolesinskiene]. - Vilnius, 1990. - 165 p.

² Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodynas. Sąs. 3. Bibliografija / [autorė Violeta Černiauskaitė]. - Vilnius, 1994. - 103 p.

³ Černiauskaitė, Violeta. „Bibliografijos“ termino samprata Lietuvoje: raida ir norminimo ypatumai // Bibliotekininkystė : bibliotekininkystės mokslo darbai. - 1997, p. 55-59; Černiauskaitė, Violeta. Bibliografijos terminai būsime žodyne // Tarp knygų. - 1994, Nr. 7, p. 21-22, Nr. 8, p. 22-24.

⁴ Čerpytė, Julija. Bibliografijos ir gretimų sričių terminijos santykio klausimai // Bibliotekininkystė : bibliotekininkystės mokslo darbai. - 1997, p. 61-66.

⁵ Rimša, Vytautas. Bibliotekininkystės ir bibliografijos tyrimas ir norminimas Lietuvoje // Bibliotekininkystė : bibliotekininkystės mokslo darbai. - 1997, p. 14-18.

⁶ Keinys, St. Žodis bibliografijos terminų vartotojui // Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodynas. - Vilnius, 1994. - Sąs. 3, p. 9-14.

⁷ Ten pat, p. 10.

⁸ Žr.: Bancičienė, Nijolė. Žurnalistikos ir knygotyros enciklopedijų terminai // Terminologija. - 1998, Nr. 5, p. 143-146.

⁹ Janonis, Osvaldas. Nacionalinės, valstybinės ir repertuarinės bibliografijos samprata // Tarp knygų. - 1998, Nr. 11, p. 8-12; Nr. 12, p. 12-15.

¹⁰ Библиотечное дело : терминологический словарь. - Москва, 1986. - P. 89.

¹¹ Eksteriorikos bibliografija // Knygotyros enciklopedinis žodynas. - Vilnius, 1997. - P. 99; Бородин, О.Р. Экстериорика // Книга : энциклопедия. - Москва, 1999. - P. 729.

¹² Angliškų terminų taisymai paimti iš: Бахтуркина, Т.А., Сукнасян, Э.Р. Завершение важного этапа стандартизации терминологии СИБД : к введению ГОСТ 7.0-99 // Научные и технические библиотеки. - 2001, № 4, p. 83-95.